

УДК [316.613.434:316.62]:159.9.072
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-3-2>

АГРЕСИВНІСТЬ У СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНИХ ЧИННИКІВ ВИБОРУ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ПОДІЙ

Кременчуцька Маргарита Костянтинівна,
кандидат психологічних наук,
професор кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
mkk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8588-1016>

Жиліч Наталія Русланівна,
магістр кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
nata16zhylich@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-9143-2145>

Метою статті є презентація результатів емпіричного дослідження агресивності в системі особистісних чинників вибору механізмів психологічного захисту під час війни. **Методи.** У ході дослідження використовувалися методика Плутчика – Келлермана – Конте «Індекс життєвого стилю» (Life Style Index, LSI) для визначення психологічних захистів; опитувальник Є.П. Ільїна «Ауто- та гетероагресія» – для визначення спрямованості агресії на себе чи інших; методика А. Басса та А. Дарки «Опитувальник показників та форм агресії» (BDHI) – для визначення агресивних тенденцій. **Результати.** Наведено специфіку психологічних захистів та вираженість форм агресивної поведінки громадянських осіб, що перебувають на території України з початку воєнних подій. Розглянуто особливості проявів агресивності та захисних механізмів у чоловіків та жінок. Установлено, що провідним для всіх осіб є компенсаторний захисний механізм. Чоловікам притаманне реактивне реагування на фруструючі воєнні події, а жінкам – звертання до примітивних форм захисту – заперечення та регресії. Показано, що чоловікам властиві аутоагресивні тенденції та відчуття провини, жінкам – гетероагресивні тенденції та непрямая агресія. Виявлено наявність складної структури кореляційних зв'язків між показниками механізмів психологічного захисту та агресивністю, яка має гендерну специфіку. Визначено 48 кореляційних взаємозв'язків у групі жінок (найбільше статистично значимих показників між механізмами захисту регресія, заміщення та агресивністю). Визначено 25 кореляційних взаємозв'язків у групі чоловіків (найбільше статистично значимих показників між механізмами захисту заміщення та агресивністю). **Висновки.** За допомогою якісного та кількісного аналізу встановлено, що збройна воєнна агресія змінила структуру взаємозв'язків агресивності та вибору механізмів психологічного захисту. Кореляційний аналіз не дає змоги виявити причино-наслідкові зв'язки між досліджуваними феноменами, тому перспективою подальших розвідок виступатиме дослідження особистісних чинників, що впливають на продуктивність використання певних психологічних механізмів захисту під час воєнних погроз.

Ключові слова: агресивна поведінка, захисні механізми, воєнний стан, аутоагресія, гетероагресія, стаття.

AGGRESSIVE TENDENCIES IN THE SYSTEM OF PERSONAL FACTORS FOR THE CHOICE OF MECHANISMS OF PSYCHOLOGICAL PROTECTION DURING WAR EVENTS

Kremenchutska Margaryta Kostyantynivna,
Candidate of Psychological Sciences,
Professor at the Department of Differential and Special Psychology
Odessa I.I. Mechnikov National University
mkk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8588-1016>

Zhylich Natalia Ruslanivna,
Master at the Department of Differential and Special Psychology
Odessa I.I. Mechnikov National University
nata16zhylich@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-9143-2145>

The purpose of the article is to present the results of an empirical study of aggressiveness in the system of personal factors in the selection of psychological protection mechanisms during war.

Methods. In the research process, the Plutchik-Kellerman-Conte “Life Style Index” method was used to determine psychological defenses; the Ilyin questionnaire “Auto- and heteroaggression” – to determine the direction of aggression; the Bass-Dark method “Questionnaire of Indicators and Forms of Aggression” – to determine aggressive tendencies. **The results.** The specifics of psychological defenses and the expressiveness of forms of aggressive behavior of civilians who have been on the territory of Ukraine since the beginning of the war are given. Peculiarities of manifestations of aggressiveness and protective mechanisms in men and women are considered. It has been established that the compensatory defense mechanism is the driving force for all persons. Men have a reactive response to frustrating war events, and women have recourse to primitive forms of defense – denial and regression. It is shown that men are characterized by auto-aggressive tendencies and a sense of guilt, while women are characterized by hetero-aggressive tendencies and indirect aggression. The presence of a complex structure of correlations between indicators of psychological protection mechanisms and aggressiveness, which has gender specificity, was revealed. 48 correlation relationships were determined in the group of women (the most statistically significant indicators between regression, substitution and aggressiveness). 25 correlation relationships were determined in the group of men (the most statistically significant indicators between substitution and aggressiveness). **Conclusions.** With the help of qualitative and quantitative analysis, it was established that armed military aggression changed the structure of interrelationships of aggressiveness and the choice of psychological protection mechanisms. Correlational analysis does not allow to reveal cause-and-effect relationships between the investigated phenomena, so the prospects for further research will be study of personal factors that affect the productivity of using certain psychological defense mechanisms during military threats.

Key words: *aggressive behavior; defense mechanisms, martial law, autoaggression, heteroaggression, gender.*

Вступ

Проблема формування повноцінної, усебічно розвиненої особистості у сучасному суспільстві дуже актуальна в наші дні, особливо у зв'язку зі збройною агресією сусідньої держави, коли людині все складніше впоратися з труднощами життя. В умовах невизначеності та загрозах життю дуже важливо, яким шляхом людина вирішує проблеми. І у зв'язку із цим особливою актуальністю набуває проблема психологічних захистів, адже саме вони є одним із тих способів, якими людина знижує рівень психічної напруженості. Від того, який саме механізм переробки стресу та психологічного захисту використовує особистість, багато в чому залежить продуктивність її життя та розвитку. Одним із психологічних чинників, що визначають вибір людиною того чи іншого захисного механізму у важких ситуаціях для зняття напруги, є індивідуальні характеристики, такі як агресивність, що значно зросла у суспільстві у зв'язку зі збройною воєнною агресією. Особливості агресивної поведінки такі, що, торкаючись емоційної сфери особистості, вони сприяють посиленню морального дисонансу, формуванню нервово-психічної напруги та депресивного стану, а отже, змінюють прояви захисних механізмів. Саме тому проблема особистісних чинників вибору механізмів психологічного захисту в умовах воєнного стану є безумовно актуальною.

Метою статті є презентація результатів емпіричного дослідження агресивності в системі особистісних чинників вибору механізмів психологічного захисту під час війни.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми.

Серед науковців немає єдиного підходу до визначення понять механізмів психологічного захисту та агресивності. Об'єктивно розбіжно-

сті у визначенні різних підходів до розуміння сутності дефініцій викликані тим, що їх зміст багато в чому визначено напрямом його операціоналізації, а безпосередньо характер визначається тією науковою парадигмою, у якій працює дослідник.

Загальнотеоретичні, а також методологічні аспекти розглядалися в роботах А. Адлера, З. Фрейда, А. Фрейд, К.Г. Юнга та багатьох інших (Adler, 2016: 346; З. Фрейд, 2021). Проблема психологічного захисту особистості набула широкого поширення в психотерапевтичних напрямках та під час дослідження стресу, над цією проблемою працювали К. Роджерс, Ф. Перлз, Х. Келлерман та багато інших (Володарська, 2023).

Ключові теоретичні постулати структурної теорії Р. Плутчика зводяться до емоційного підґрунтя усіх механізмів психологічного захисту. Саме загальна психоеволюційна теорія емоцій Р. Плутчика, Н. Келермана та Х. Конте лягла в основу побудови теоретичної моделі захистів (Plutchik, 1980).

За Р. Плутчиком механізми психологічного захисту дають змогу знизити рівень внутрішньо особистісного конфлікту, стану тривоги чи дискомфорту під час дезадаптивних переживань. Механізми захисту допомагають стабілізувати особистість. Коли людина не може впоратися з тривогою чи страхом, захисні механізми спотворюють реальну дійсність із метою збереження психологічного здоров'я особистості.

У сучасній українській науці феномен «психологічний захист» розглядається в різних аспектах: психологічний захист як регулятивний механізм усунення тривоги, нервово-психічного напруження; прояв психологічного захисту в межах професійної діяльності та ін.

(Карпенко, 2015; Медведєв, 2009; Михальська, 2019; Яценко, 2021).

Не менш досліджуваним є питання агресії та агресивності у психології. Визначенню явищ, що характеризують агресивну поведінку, присвячено роботи Е. Фромма, А. Бандури, Г. Сельє (Fromm, 1998; Deming P., Johnson L.L., 2019). За Е. Фроммом агресивність має різну причинну зумовленість. Е. Фромм виділяє доброякісну агресію, мета якої полягає у збереженні життя та біологічній адаптації. Вона пов'язана з обороною, відповіддю-реакцією на загрозу та має генетичний механізм. Другий різновид – злаякісна агресія виявляється у деструктивних формах. За Е. Фроммом злаякісна агресія не сприяє біологічному пристосуванню і властива лише людині. Саме деструктивний бік людської природи особливо яскраво виявляється під час війни.

Необхідно розмежовувати поняття «агресія» та «агресивність». Сучасні дослідники визначають, що агресивність як стійка риса особистості виражається у готовності до агресії, а також у схильності сприймати та інтерпретувати поведінку іншого як ворожу. У силу своєї стійкості та входження до структури особистості агресивність здатна визначати загальну тенденцію поведінки (Петечел, 2017).

Не можна стверджувати про стійкий доведений взаємозв'язок агресивності та механізмів психологічного захисту, проте прояви агресивної поведінки особистості, що визначаються її індивідуальними типологічними особливостями, можуть безпосередньо проявлятися й у захисних механізмах (Степаненко, 2017; Меленчук, 2021).

Психічні стани людей, що знаходяться у зоні безпосереднього збройного конфлікту, супроводжуються стресом різної тривалості і періодичності та мають певні особливості. Тривожність, психічна напруженість можуть бути передумовою формування агресивності як інтегральної якості особистості. Агресивна поведінка може виступати як прояв роботи захисних механізмів і служити сигналом інтенсифікації психологічного захисту.

2. Методологія та методи

У процесі дослідження були використані теоретичні методи (аналіз, узагальнення, систематизація ідей із наукової літератури з метою розкриття базових понять дослідження, визначення особливостей агресивності особистості та психологічних механізмів захисту), емпіричні методи (психодіагностичне дослідження осіб, що перебувають на території України з початку воєнних подій в Україні, та узагальнення емпіричних даних), а також методи математичної статистики. Дослідницьку вибірку

становили 100 осіб (50 жінок та 50 чоловіків) старше 18 років, які перебували на території України на момент повномасштабного вторгнення; даний показник визначався з метою визначення однакових умов для всіх досліджуваних, тобто впливу збройної агресії на життєдіяльність людини.

У дослідженні були використані такі методики: методика Плутчика – Келлермана – Конте «Індекс життєвого стилю» (Life Style Index, LSI) – для визначення психологічних захистів; опитувальник Є.П. Ільїна «Ауто- та гетероагресія» – для визначення спрямованості агресії на себе чи інших; методика А. Басса та А. Дарки «Опитувальник показників та форм агресії» (BDHI) – для визначення агресивних тенденцій.

3. Результати та дискусії

Дані, отримані під час дослідження, були піддані статистичній обробці та узагальненню. Було виявлено, що для більшості респондентів характерно використання таких механізмів психологічних захистів, як компенсація, заперечення, регресія, інтелектуалізація. Ті механізми, що знаходяться в «нормі», зумовлені, на нашу думку, індивідуальними особливостями. Наприклад, відповідальність за всі негаразди можна перекласти на сусідню державу, що дає змогу зняти із себе відповідальність за вчинені дії та уникнути фруструючих станів. Заперечення, інтелектуалізація можуть бути пов'язані зі складністю соціального положення, вигоранням та дією великої кількості негативних чинників, з якими стикаються громадяни України сьогодні. Ці механізми допомагають їм не сприймати фруструючі обставини, які можуть спричинити тривогу.

Результати діагностування вираженості форм агресивної поведінки виявили прояв непрямой агресії. Дана форма не має цілеспрямованого об'єкта, і в даній виборці респондентів може бути спрямована на загарбників у цілому та проявлятися у повсякденному житті певними негативними висловами. Разом із тим виявлено підвищений показник індексу ворожості по групі (порівняно з агресивністю), яку спричиняють нестабільність соціально-економічного аспекту життєдіяльності та постійна реальна загроза життю і здоров'ю, що пов'язано з військовою агресією. Щодо спрямованості агресивних тенденцій у цілому домінує вираженість саме гетероагресії (та, що спрямована на інших). Це може бути зумовлено саме наявністю реального об'єкта у вигляді представників та громадян країни-агресора.

Оскільки в дослідженні брали участь чоловіки та жінки, було проведено розрахунки з урахуванням даної змінної («стать»). Результати представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Достовірність різниці у вираженості психологічних захистів за статтю

Показники	Стать	M	m	σ	t	P
Заперечення	чоловіки	61,00	4,04	28,59	-2,52	0,014
	жінки	73,28	2,74	19,35		
Регресія	чоловіки	56,40	4,27	30,17	-2,36	0,02
	жінки	70,64	4,25	30,05		
Проекція	чоловіки	56,88	3,84	27,12	2,26	0,03
	жінки	43,88	4,28	30,27		
Інтелектуалізація	чоловіки	69,20	3,06	21,64	2,65	0,001
	жінки	56,32	3,78	26,71		
Реактивні утворення	чоловіки	71,88	2,90	20,47	6,18	0,001
	жінки	40,68	4,13	29,22		

Типові гендерні відмінності у механізмах психологічних захистів можна охарактеризувати так: чоловіки значно частіше, ніж жінки, використовують механізм «реактивні утворення», за яким стоїть переорієнтація на протилежні емоції. Так, наприклад, ухилення від виконання військових зобов'язань перед країною і, відповідно, почуття провини чоловіки починають компенсувати в інших проявах по відношенню до інших об'єктів. Механізм «проекція» у цьому контексті також можна охарактеризувати з позиції «ухилення» від армії, указуючи на негативні аспекти військової служби, «безлад» у цій сфері тощо. Механізм інтелектуалізації, що домінує серед чоловіків, передбачає більш раціональний підхід до вирішення певних перешкод, що більшою мірою визначає нівелювання емоцій. Для жінок, своєю чергою, характерними і домінуючими є заперечення і регресія. Заперечення та регресію відносять до найпримітивніших форм захисту, пов'язаних із відсутністю переробки змісту ситуації.

Аналіз вираженості форм та проявів агресивної поведінки показав, що саме у чоловіків більшою мірою, ніж у жінок, проявляються негативізм та почуття провини ($p < 0,01$). Діагностика спрямованості агресії виявила, що до аутоагресії схильні більшою мірою чоловіки, ніж жінки ($p < 0,01$). Це, своєю чергою, підтверджується також домінуючим саме у представників цієї статі вираженням почуття провини.

Із метою виявлення взаємозв'язку агресивності особистості та напруженості механізмів психологічної захисту ми використовували кореляційний аналіз (рангова кореляція Спірмена). З огляду на те, що статеві змінні суттєво впливає на вираженість емпіричних характеристик, кореляція була проведена по групах чоловіків та жінок.

У групі чоловіків виявлено 25 взаємозв'язків (на рівні $p < 0,05$ та $p < 0,01$) між агресивністю та механізмами психологічного захисту. Найбільше статистично значущих зв'язків ми виявили між механізмом захисту заміщення та агресивністю. Заміщення розвивається для стримування агресивних тенденцій. Індивід знімає напругу, звертаючи агресію на більш слабкий чи неживий об'єкт чи себе (табл. 2).

Варто відзначити, що всі показники позитивно значущі. Так, найбільший зв'язок простежується між даним механізмом та почуттям образи, тобто особи прагнуть свої негативні емоції спрямовувати не на об'єкт стресу, а на себе (аутоагресія $R = 0,369$) або на інших (гетероагресія $R = 0,460$). Також це підтверджують кореляційні зв'язки з індексами агресивності та ворожості ($R = 0,356$, $R = 0,323$ відповідно). Для чоловіків, що вибирають такий механізм захисту, характерними є непряма агресія ($R = 0,501$) та роздратування ($R = 0,364$). Але разом із тим вони відчувають почуття провини ($R = 0,347$).

Психологічний механізм захисту заперечення має зворотні зв'язки з аутоагресією

Таблиця 2

Взаємозв'язок механізмів психологічного захисту «заміщення» та агресивних проявів у чоловіків

Заміщення	Непряма агресія	Роздратування	Образа	Провина	Індекс агресивності	Індекс ворожості	Аутоагресія	Гетероагресія
R	0,501**	0,364**	0,567**	0,347*	0,356*	0,323*	0,369**	0,460**

Примітка: ** – кореляція значима на рівні 0,01; кореляція значима на рівні 0,05

($R = -0,524$), образою ($R = -0,403$). Механізм психологічного захисту придушення пов'язаний з аутоагресією ($R = 0,382$) та зворотним зв'язком з фізичною агресією ($R = -0,372$). Механізм захисту «регресія» як втеча від стресової ситуації в більш ранні форми індивідуального розвитку (дитячі) притаманна особам, що схильні до непрямой агресії ($R = 0,349$), роздратування ($R = 0,489$), образа ($R = 0,325$) та аутоагресії ($R = 0,342$). Такий психологічний захист, як компенсація, позитивно корелює з роздратуванням ($R = 0,377$). Проекція як механізм психологічного захисту притаманний чоловікам, схильним до непрямой агресії ($R = 0,361$), спрямованої на інших; пов'язаний із підозрілістю ($R = 0,346$) та гетероагресією ($R = 0,351$). Психологічний захист «інтелектуалізація» пов'язаний напряду з підозрілістю ($R = 0,307$) і має зворотні зв'язки з ауто- та гетероагресією ($R = -0,319$ та $R = -0,300$ відповідно). Механізм «реактивні утворення» має зворотний зв'язок із проявами аутоагресії ($R = -0,371$).

У групі жінок виявлено 48 взаємозв'язків (на рівні $p < 0,05$ та $p < 0,01$) між агресивністю та механізмами психологічного захисту.

Найбільше статистично значимих показників ми бачимо між механізмами захисту «регресія», «заміщення» та «агресивність». Дані представлено в табл. 3 і 4.

Прямі зв'язки спостерігаються за показними непрямой агресії ($R = 0,477$), вербальної агресії ($R = 0,487$), роздратування ($R = 0,710$), образи ($R = 0,590$), підозрілості ($R = 0,492$), негативізму ($R = 0,415$) та провини ($R = 0,466$). Для таких жінок характерним є широкий спектр

негативних емоцій, які вони схильні спрямовувати на інших (гетероагресія $R = 0,521$).

Прямі зв'язки спостерігаються за показними непрямой агресії ($R = 0,601$), роздратування ($R = 0,856$), вербальної агресії ($R = 0,613$), образи ($R = 0,689$), підозрілості ($R = 0,643$), негативізму ($R = 0,449$), провини ($R = 0,407$), індексу агресивності ($R = 0,631$) та ворожості ($R = 0,740$). І знову спостерігається певна закономірність у жіночих емоційних негативних проявах – вони спрямовані на інших людей (гетероагресія $R = 0,702$).

Багато зв'язків виявлено між механізмами захисту «компенсація», «проекція» та агресивністю.

Компенсація передбачає спробу виправлення або знаходження заміни відчуттю неповноцінності. Цей психологічний механізм захисту у жінок найбільше корелює з індексом агресивності ($R = 0,500$) та індексом ворожості ($R = 0,320$). Для таких жінок характерні непряма агресія ($R = 0,437$), роздратування ($R = 0,343$), вербальна агресія ($R = 0,312$), образа ($R = 0,378$), підозрілість ($R = 0,476$) та провини ($R = 0,329$).

Жінки, які переносять неприйнятні власні почуття, бажання та прагнення на інших для зняття внутрішньої напруги, відчувають широкий спектр емоцій у процесі своєї життєдіяльності, у тому числі негативних («компенсація»). Ми визначили такі зв'язки: роздратування ($R = 0,409$), вербальна агресія ($R = 0,309$), образа ($R = 0,586$), підозрілість ($R = 0,602$), негативізм ($R = 0,357$), провини ($R = 0,651$). Усі ці прояви спрямовані на оточуючих (гетероагресія $R = 0,382$). Зв'язок також

Таблиця 3

Взаємозв'язок механізмів психологічного захисту «регресія» та агресивних проявів у жінок

Регресія	Непряма агресія	Роздратування	Вербальна агресія	Образа	Підозрілість	Негативізм	Провина	Індекс агресивності	Індекс ворожості	Гетероагресія
R	0,477	0,710	0,487	0,590	0,492	0,415	0,466	0,605	0,522	0,521

Примітка: кореляції значимі на рівні 0,01

Таблиця 4

Взаємозв'язок механізмів психологічного захисту «заміщення» та агресивних проявів у жінок

Заміщення	Непряма агресія	Роздратування	Вербальна агресія	Образа	Підозрілість	Негативізм	Провина	Індекс агресивності	Індекс ворожості	Гетероагресія
R	0,601	0,856	0,613	0,689	0,643	0,449	0,407	0,631	0,740	0,702

Примітки: кореляції значимі на рівні 0,01

прослідковується між показниками індексу ворожості ($R = 0,564$) та агресивності ($R = 0,411$).

Психологічний механізм захисту заперечення має непрямі зв'язки з роздратуванням ($R = -0,345$) та проявами вербальної агресії ($R = -0,350$). Проте вони не схильні спрямовувати агресивні тенденції на оточуючих, що підтверджує зворотний зв'язок із показником гетероагресії ($R = -0,342$).

Психологічний механізм захисту придушення має прямий зв'язок із почуттям провини ($R = 0,508$), вербальною агресією ($R = 0,332$). Придушення власних емоційних станів жінками спрямовує їхню агресію на себе ($R = 0,504$).

Механізм «реактивні утворення» характерний для жінок із високою образливістю ($R = 0,420$), підозрілістю ($R = 0,320$), почуттям провини ($R = 0,482$), ворожістю ($R = 0,443$). Хоча жінка демонструє дії, протилежні її справжнім переживанням, реальна агресія буде спрямована здебільшого на себе ($R = 0,328$). Інтелектуалізація як механізм психологічного захисту пов'язана з фізичною агресією ($R = 0,460$) та підозрілістю ($R = 0,477$).

Висновки

Результати проведеного дослідження дали змогу зробити висновок, що між механізмами психологічного захисту, агресивністю як особистісною рисою та агресивними поведінковими тенденціями існує взаємозв'язок. У дослідженні взяли участь 100 осіб старше 18 років, які перебували на території України на момент повномасштабного вторгнення. У досліджуваних превалюють такі механізми психологічного захисту, як заперечення і компенсація. Ці механізми допомагають людям упоратися з фруструючими обставинами воєнного стану. Найбільш виражена форма агресивності – непрямая агресія, ворожі тенденції, домінують гетероагресивні тенден-

ції. Це може бути зумовлено саме наявністю реального об'єкта у вигляді воєнних та громадян країни-агресора.

Виявлено достовірну різницю у виборі психологічних захистів чоловіків та жінок. Типові відмінності у механізмах психологічних захистів під час війни проявляються у тому, що жінки частіше використовують як психологічний захист заперечення і регресію. Чоловіки значно частіше за жінок використовують реактивні утворення, за яким стоїть переорієнтація на протилежні емоції. Різниця у вираженості форм та проявів агресивної поведінки показала, що саме у чоловіків більшою мірою проявляються негативізм, почуття провини та аутоагресія.

Кореляційний аналіз виявив різницю у структурі взаємозв'язків механізмів психологічного захисту та агресивності чоловіків та жінок (25 зв'язків проти 48). У респондентів найбільше статистично значущих зв'язків виявлено між механізмом захисту заміщення та агресивністю. Заміщення розвивається для стримування агресивних тенденцій та перенаправлення реакції агресії. Під час воєнних подій люди схильні знімати напругу, звертаючи агресію на себе чи на інший об'єкт, але це не призводить до полегшення або досягнення поставленої мети. У чоловіків це викликає велике почуття провини, а у жінок підключає механізм захисту «регресія», який використовує незрілі механізми впорання з фруструючими ситуаціями.

Отже, збройна воєнна агресія змінила структуру взаємозв'язків агресивності та вибору механізмів психологічного захисту. Кореляційний аналіз не дає змоги виявити причинно-наслідкові зв'язки між досліджуваними феноменами, тому перспективою подальших розвідок виступатиме дослідження особистісних чинників, що впливають на продуктивність використання певних психологічних механізмів захисту під час воєнних погроз.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Володарська Н.Д. Особливості захисних механізмів особистості в психотерапії травми. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 4 (22). С. 371–384.
2. Кирпенко Т.М., Бохонкова Ю.О. Механізми психологічного самозахисту підлітків : монографія. Севе́родо-нецьк : СНУ ім. В. Даля, 2017. 176 с.
3. Медведєв В.С., Шевченко О.М. Науковий аналіз українських джерел щодо феномена психологічного захисту. *Юридична психологія та педагогіка*. 2009. № 2. С. 22–29.
4. Меленчук Н.І., Прокопенко К.О. Психологічний захист осіб із різним рівнем агресивності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2021. № 1. С. 25–31.
5. Михальська Ю., Ренке С. Особливості механізмів психологічного захисту особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 30. С. 417–427.
6. Петечел О.Ю. Теоретичний аналіз проблеми агресії. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 44. С. 88–102.
7. Степаненко Л.В. Особливості взаємозв'язку механізмів психологічного захисту особистості з емоційними характеристиками. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 124–129.
8. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Київ : Навчальна книга «Богдан», 2021. 500 с.

9. Яценко Т.С. Формування умінь і навичок у майбутніх психологів-практиків у процесі глибинного пізнання цілісності психіки. *Problems and strategies for the development of pedagogical and psychological education in Ukraine and EU countries*. Riga, Latvia, 2021. С. 72–78.
10. Alfred Adler. What life could mean to you. Independently published, 2016. 611 p.
11. Deming P., Johnson L.L. An application of Bandura's social learning theory: A new approach to deafblind support groups. *JADARA*. 2019. Vol. 42. №. 4. P. 5–25.
12. Fromm E. *The Art of Listening*. Continuum. 1st edition, 1998. 204 p.
13. Plutchik R., Kellerman H. *Emotions: Theory, research and experience*: Vol. 1. N.Y. : Academic Press, 1980. 257 p.

REFERENCES:

1. Volodarska N.D. (2023) Osoblyvosti zakhysnykh mekhanizmiv osobystosti v psykhoterapii travmy [Peculiarities of personal protective mechanisms in trauma psychotherapy]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and innovations of science*. 4 (22). 371–384 [in Ukrainian].
2. Kyrpenko T.M., Bokhonkova Yu.O. (2017) Mekhanizmy psykholohichnoho samozakhystu pidlitkiv: monohrafiia [Mechanisms of psychological self-defense of adolescents: monograph]. Severodonetsk: vyd-vo SNU im. V. Dalia. 176 [in Ukrainian].
3. Medvediev V.S., Shevchenko O.M. (2009) Naukovyi analiz ukraïnskykh dzherel shchodo fenomena psykholohichnoho zakhystu [Scientific analysis of Ukrainian sources regarding the phenomenon of psychological protection]. *Yurydychna psykholohiia ta pedahohika – Legal psychology and pedagogy*. 2. 22–29. [in Ukrainian].
4. Melenchuk N.I., Prokopenko K.O. (2021) Psykholohichni zakhyst osib iz riznym rivnem ahresyvnosti [Psychological protection of persons with different levels of aggressiveness]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Psychological sciences*. 1. 25–31 [in Ukrainian].
5. Mykhalska Yu., Renke S. (2015) Osoblyvosti mekhanizmiv psykholohichnoho zakhystu osobystosti [Peculiarities of mechanisms of psychological protection of personality]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*. 30. 417–427 [in Ukrainian].
6. Petechel O.Yu. (2017) Teoretychnyi analiz problemy ahresii [Theoretical analysis of the problem of aggression]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy – Actual problems of improving the current legislation of Ukraine*. 44. 88–102 [in Ukrainian].
7. Stepanenko L.V. (2017) Osoblyvosti vzaiemozv'язku mekhanizmiv psykholohichnoho zakhystu osobystosti z emotsiinymy kharakterystykamy [Peculiarities of the relationship between the mechanisms of psychological protection of the individual and emotional characteristics]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Psychological sciences*. Vol. 1. 5. 124–129 [in Ukrainian].
8. Froid Z. (2021) Vstup do psykhoanalizu. Novi vysnovky [Introduction to psychoanalysis. New findings]. Navchalna knyha : Bohdan. 500 p. [in Ukrainian].
9. Iatsenko T.S. ta in. (2021) Formuvannia umin i navychok u maibutnikh psykholohiv-praktykiv u protsesi hlybynnoho piznannia tsilisnosti psykhyki [Formation of abilities and skills of future practicing psychologists in the process of in-depth knowledge of the integrity of the psyche]. *Problems and strategies for the development of pedagogical and psychological education in Ukraine and EU countries*. Riga, Latvia. 72–78 [in Ukrainian].
14. Alfred Adler. (2016) What life could mean to you. Independently published. 611 p.
15. Deming P., Johnson L.L. (2019) An application of Bandura's social learning theory: A new approach to deafblind support groups. *JADARA*. Vol. 42. 4. 5–25.
16. Fromm E. (1998) *The Art of Listening*. Continuum. 1st edition. 204.
17. Plutchik R., Kellerman H. *Emotions: Theory, research and experience*: Vol. 1. N.Y. : Academic Press, 1980. 257.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2023.
The article was received 29 August 2023.